

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа №2 с.Кызыл-Мажалык Барун-Хемчикского кожууна Республики Тыва»

Рассмотрена на заседании
Педагогического совета
Протокол № 1 от 29.08.2023

Согласована
заместитель директора по УВР
[подпись] /Хомушку С.В./
«29» 08 2023г.

Рабочая программа
по родному (тувинскому) языку 9.а класса
муниципального бюджетного общеобразовательного учреждения
«Средней общеобразовательной школы №2 с.Кызыл-Мажалык
учителя родного (тувинского) языка и литературы Сарыглар Марта Тараачыновны
на 2023-2024 учебный год

Кызыл – Мажалык - 2023

ДОПЧУЗУ

1. Тайылбыр бижик	3
2. Эртемни шиңгээткенинге баш бурунгаар планнатынган түңнелдер	5
3. Эртемни шиңгээдип алганын үнелээринге негелделер	7
4. Өөредилге эртемниң утказы	11
5. Темалыг планнаашкын	17

1. ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

Тыва дыл – Тыва Республиканың үндезин чонунуң национал дылы. Тыва дыл Тыва Республиканың Конституциясында күрүне дылы кылдыр доктааттынган (май 6, 2001). Амгы үеде «тыва болгаш орус дылдарнын деңге болгаш бот тускайлаң сайзыраарынга таарымчалыг байдалды тургузарынче угланган» 2003 чылдың декабрь 31-де үнген «Тыва Республиканың дылдар дугайында» хоойлузу боттанмышаан. Тыва дыл күрүнениң болгаш тус черлерниң эрге-чагырга органнарының дылы, официалдыг хоойлу-дүрүмнерни парлап үндүрер, Тыва Республикага референдум (чугула айтырыгны чонга бадыладыры), төлээлекчилер болгаш күүсекчи органнарже соңгулдаарнын дылы, официалдыг херектер эмгелээринин, суд чорудулгазының база чагаалар дылы, массалыг медээ дамчыдар чепсектер болгаш өөредилгениң, культураның дээш өске-даа адырларнын дылы кылдыр ниитилел амыдыралында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Программаны тургузарынга үндезин болган **нормативтер болгаш эрге-хоойлу баазазы:**

- 2012 чылдың декабрь 29-та үнген 273-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузу (п. 4, 14-кү кезээ);
- 2018 чылдың август 3-те үнген 317-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузунда 11 болгаш 14 кезектеринде өскерилгелер дугайында» Федералдыг хоойлу;
- Тыва Республиканың үндезин хоойлузу (Конституция, 5 кезээ)
- «Тыва Республикада дылдар дугайында» хоойлу (декабрь 31, 2003 ч., № 462 ДХ-I, өскерилгелерлиг: апрель 12, 2019 ч.).
- 5-9 класстарнын «Төрээн (тыва) дыл» деп чижек өөредилге программазы.

Өөредилге программаның ниити тайылбыры

Программаны боттандыраарының **сорулгазы:** Кол ниити өөредилгениң ӨФКС-тиң негелделеринге дүүштүр «Төрээн (тыва) дыл» эртеминиң утказын шингээдири; баш бурунгаар планнаттынган бот-тускайлаң, предметтиг болгаш эртем харылзаалыг (метапредметтиг) түңнелдерни өөреникчилерниң чедип алыры; харылзажылга (коммуникативтиг), дыл болгаш дыл эртеминиң талазы-биле база культура талазы-биле (культурологтук) компетенцияларны чедип алыры болгаш сайзырадыры.

Салдынган сорулгаларны шиитпирлээри-биле чорудар ажылдар:

- бодунуң тыва чонунга чоок хамаарылгалыын ханы медресеп билип чоруур, төрээн тыва дылынга ынак болгаш ону эки билер, күрүне дылын болгаш өске-даа чоннарнын дылдарын хүндүлөп чоруур; иштики сагыш-сеткили байлак, бот-медресели бедик Россия Федерациязынга болгаш төрээн Тывазынга бердинген, шынчы

хамаатыны кижизидери;

- төрөөн дылын кижиниң эртем болгаш өөредилгениң аңгы-аңгы адырларынга билиг чедип алырының кол аргазы болурун; ниитилелде мораль-этиктиг негелделерни, дылдың эстетиктиг үнөзин медресеп билириниң база кол аргазы кылдыр билиндирери;

- аңгы-аңгы байдалдарда тыва дылга бодунуң бодалын хостуг илередип шыдаар кылдыр сайзырадыры; кижилер-биле чугаалажыксаар, харылзаа тудар арга-шинээн улам мергежидер күзелдиг болурун хевирлээри;

- тыва дылдың эртемниң адырларының болгаш тыва литературлуг дылдың кол-кол нормаларының дугайында билиглерин делгемчидери;

- өөреникчилерниң идепкейлиг ажыглап турар болгаш потенциалдыг сөс курлавырын улам байыдары; чугаада ажыглаттынып турар грамматиктиг аргаларның хемчээлин делгемчидери;

- аас болгаш бижимел чугаа культуразын, чугаа чорударының хевирлерин (номчууру, дыңнаары, чугаалаары, бижири) шиңгээдири;

- чедип алган билиглерин, чаңчыл-мергежилдерин херек кырында амыдыралга ажыглаары;

- интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы мөөрейлерге, төлөвилелдерге болгаш өөредилге шинчилелдиг ажылдарны чорударынга херек арга- дуржулганы, мергежилдерни шиңгээттирери; өөреникчилерниң бот-идепкейлиг чоруун сайзырадыры.

Программа өөреникчилерниң харылзажылга (коммуникативтиг), дылболгаш дыл эртемниң талазы-биле база культура талазы-биле (культурологтук) компетенцияларын хевирлээринче угланган.

Харылзажылга (коммуникативтиг) компетенциязы дээрге-ле чугаа чорудулгазының хевирлерин, аас болгаш бижимел чугааның үндөзүннөрин ыяк шиңгээдип алганы; дылды ажыглаарының кол мергежил, чаңчылдарын назы-харының аайы-биле янзы-бүрү байдалдарга ажыглап билири болур. А кижиниң улус-биле харылзажып билири чугааның сорулгаларын тодарадып, чугааның байдалынга таарыштыр чугаалажырының эптиг аргаларын тып билиринден илерээр. Өөреникчиниң чугаалажып билириниң кайы хире хевирлеттингени ооң үжилери-биле азы улуг улус-биле чугаалажыксаар, кады чугаалажып турар кижизиниң бодалын дыңнап, ооң тус айтырыгга хамаарышкан туружун шын билип турарындан, чидиг айтырыгларга харыылап билиринден тодараттынар.

Дыл (дыл эртемниң) талазы-биле компетенциялар (дыл болгаш дыл эртеминге хамаарышкан айтырыгларны ыяк билири) өөреникчи бүрүзүнүң тус-тузунда дылдың тускай демдектер системазы (чаңгыс аайлап тургустунган дыл демдектериниң чүнү илередип турарын, оларның аразында харылзаалыын) болгаш ниитилел болуушкуну болуп, сайзырап, янзы-бүрү хүлээлгелерни күүседип чоруурун ыяк билип; тыва литературлуг дылдың

колнормаларын шиңгээткенинден; сөс курлавырын байытканындан, чугаазынын грамматиктиг тургузуун экижиткенинден; дылдың кол кезектерин болгаш өзек билиглерин, дыл болуушкуннарын сайгарып; лингвистиктиг словарьларның аңгы-аңгы хевирлерин ажыглап билиринден хевирлеттинер.

Культура талазы-биле компетенция (*культура-төөгү, шажын- чүдүлге, ёзу-чаңчылдар талазы-биле айтырыгларны ыяк билири*) өөреникчилерниң төрөөн дылды тыва чоннуң национал культуразының илереттинер бир хевири кылдыр медресеп билири; дылдың чоннуң төөгүзү- биле харылзаалыын ыяк билири. Тыва дылдың өске дылдардан онзаланып турар талаларын, тыва чугааның аянын, өске чоннар-биле харылзашпышаан, оларның национал культуразы, төөгүзү-биле холбашкан чүүлдерин билип алыры. Тыва национал культура база ооң-биле холбашкан терминологияны, лексиктиг курлавырны эки билип, культурага хамаарышкан сөстөрниң утказын шын тайылбырлап билири болур.

Программада өөреникчилерниң коммуникативтиг, дыл (дыл эртемниң), культура талазы-биле компетенцияларының хевирлеттинип тургустунарынга ужур-дузалыг **үш уткалыг шугумну** айыткан:

- коммуникативтиг компетенцияның хевирлеттинерин хандырыптурар утказы;
- дыл болгаш дыл эртемниң талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- культура талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырыптурар утказы.

Бирги уткалыг шугум чугаа чорударының мергежил-чаңчылдарының чайгаар хевирлеттинеринге салдарлыг «Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы» деп бөлүктө кирип турар «Чугаа болгаш чугаалажып харылзажыры», «Чугаа чорудулгазы», «Чугаа культуразы», «Сөзүглел», «Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери» деп кезектерде илереттинген.

Ийиги уткалыг шугумда дылдың тургузуун болгаш ооң кезиктериниң ажыглалының онзагайларын көргүскен «Дыл дугайында ниити билиглер», «Дыл дугайында эртемниң кезектери» деп бөлүктөр кирип турар.

Үшкү уткалыг шугумда төрөөн дылдың тыва чоннуң төөгүзү болгаш уран чүүлү-биле, чоннуң материалдыг болгаш сагыш-сеткил культуразы- биле база Россияның өске чоннарының дыл болгаш культура талазы-биле сырый харылзаалыын көргүскен, тыва дылдың өске кезектери-биле чергелештир өөредир «Дыл болгаш культура» деп кезээ кирген. Ону тыва дылдың шупту кезектери-биле чергелештир кириштирип өөредир.

2. ЭРТЕМНИ ШИҢГЭЭТКЕНИНГЕ БАШ БУРУНГААР ПЛАННАТТЫНГАН ТҮҢНӨЛДӨР

«Төрөөн (тыва) дыл» эртемни шиңгээткениниң түңнөлдери үш кол бөлүк кылдыр демдеглеттинген: бот-тускайлаң, эртем харылзаалыг (метапредметтиг) болгаш эртем талазы-биле (предметтиг) түңнөлдөр.

Бот-тускайлаң түңнелдерге уругларның бот-башкартынып (боттуг туружун хевирлээр, бодун кым мен дээрзин билири, бодун хүндүлээри, үнелээри), чүге өөренип турарының утказын (өөредилге ажыл- чорудулгазынга болгаш сонuurгалдыг болурунга хамаарыштыр), мораль- этиктиг нормаларны (бодунуң мөзү-бүдүжүңге хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлээр, үнелээр) күүседип билири хамааржыр. Оларны тодаргайлаарга,мындыг:

- россияжи хамааты демнежилге деп билигниц утказын билип, анаа дүүштүр бодун хевирлээри: төрөөн чуртунга ынак, ол дээш сагыш човаары, хөй аймак чоннуг Тываның болгаш Россияның чонунуң төөгүлүг эрткен болгаш амгы оруун хүндүлээри, оларның салым-чолунга хамаарылгалыын, Ада-чуртунуң мурнунга харыысалгалыг болурун угаап билири;

- бодунуң кайы аймакка хамаарылгалыын, чонунуң болгаш чуртунуң төөгүзүн, дылын, культуразын билири; Тываның, Россияның чоннарының болгаш кижини төрөлгөтөнниң культурлуг өнчүзүнүң үндезиннерин билири;

- төрөөн тыва дылынга чүве билип алырынга сундулуг, бодунсайзырадырынга болгаш билиин бедидеринге сонuurгалдыг болуру; өөреникчилерниң боттарының сонuurгалының болгаш билииниң деңнелиниң аайы-биле келир үеде мергежилин медреселдиг шилип алырынга белен болуру;

- кижиниң болгаш ниитилелдин амыдыралынга өг-бүлениң ужур- дуказын медресеп билири; өг-бүлениң амыдыралының ыдыктыг чүүлдерин бодунга сиңирип, чоок кижилерин хүндүлөп, олар дээш сагыш човап билири; өске кижини, ооң бодалын, делегей көрүүшкүнүн, культуразын, дылын, чүдүлгезин болгаш боттуг туружун хүндүлээри;

- назы-хар аайы-биле школаның бот-башкарылгалыг ажыл-херээнге болгаш хөй-ниити ажылынга киржири; төрөөн дылга тураскааткан хемчеглерге, класстан дашкаар ажылдарны чорударынга киржири;

- тыва дылга сөзүглелдер дамчыштыр өөредилгеге болгаш күш- ажылга харыысалгалыг болурун хевирлээри, кадык болгаш айыыл чок амыдыралды шилип алыры; бодунга болгаш өске кижилерниң амы-тынынга, кадыкшылынга айыыл тургузуп турар берге байдалдарда, айыылды болдурбазының дүрүмнерин сиңгээдири;

- Россияның болгаш делегейниң чоннарының уран чүүлүн болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын дамчыштыр эстетиктиг мээ-медреселин сайзырадыры, чараш чүүлдү сиңгээдири (аңгы-аңгы чоннарның ёзу-чаңчылдарын илереткен чечен чогаалдарны сайгарары, кижиниң иштики делегейиниң чаражын тодарадыры, чогаалдарны номчуксаары, чуруктарны көрүксээри дээш о.ө);

- экологтуг культураның үндезиннерин хевирлээри (бойдусту шинчилээри, көдээ ажыл-агыйны билири, бойдусту уран-чечен чуруп көргүзери, аян-чорук кылыры, бойдусту камгалаары).

Эртем харылзаалыг түңнелдерге өөреникчилерниң шупту эртемнерге ажыглап болур кылдыр сиңгээдип

алганы билиглэр болгаш өөредилгениң бүгү талалыг: *башкарылгалыг* (ажыл-чорудулгазын боду башкарар, хайгаараар, эдер, идепкейлиг болур, бот тускайлаң ажылдаар), *харылзажылга чорудар/коммуникативтиг* (чугааны чорудуп, кады ажылдаарынга херек чаңчыл-мергежилдерни билир), *угаап шингээдирииниң* (ниити өөредиглиг, ооң иштинде сайгарар, деңнээр, түннээр, бөлүктээр, чидиг айтырыгны тургузар болгаш ону шиитпирлээр дээн ышкаш) кылдыныглары кирип турар.

Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- амгы үеде болгаш планнап турары өөредилгениң түңнелдерин сайгарар;
- чугула айтырыгны шиитпирлээр тайылбырны идип үндүрер, эртем талазы-биле даап бодаашкынын хевирлеп тургузар, төнчү түңнелди баш бурунгаар даап бодаар;
- бир-ле чидиг айтырыгга болгаш ооң болдунар аргаларынга үндезилээн ажыл-чорудулганың сорулгазын салыр;
- ажыл-чорудулганың кол сорулгаларын чедип алыры-биле кылыпчорудар ажылдарны тургузуп билир;
- сорулгаларны чедип алырда, херек өөредиглиг болгаш угаап шингээдир ажылдары күүседир, оларны канчаар күүседириниң оруктарын тывары-биле эргежок чугула кылдыныгларны тодарадыр;
- өөредиглиг болгаш угаап шингээдир чүүлдерни бадыткаар болгаш боттандыралы-биле эң-не дээштиг шиитпирлиг аргаларны шилиир;
- сүмелээн вариантылардан шилип болгаш сорулганы шиитпирлээр аргаларны/сорулгаларны чедип алыр дээш, боду аргаларны/аңаа ажыглап болур курлавырларны тывар;
- чидиг айтырыгны (төлевилел кылырда, шинчилелдер чорударда) шиитпирлээр планны тургузар;
- сорулганы чедип алырынга шаптыктап турар бергелерни тодарадыр болгаш ону чайладыр аргаларны тывар;
- бодунуң хууда өөредилге траекториязын (угаан, күш-шыдал, мөзү- бүдүш талазы-биле кижиниң сайзыралын, сонuurгалын, чүнү кылып шыдаарын барымдаалаан өөредилгениң бот-тускайлаң оруун) планнаар болгаш эде тургузар;
- удуртукчу башкызы болгаш эш-өөрү-биле планнап турар түңнелдерин болгаш бодунуң ажыл-чорудулгазын үнелээриниң негелделеринкады тодарадыр;
- ажыл-чорудулгазын үнелээр аргаларны ылгап шилиир, сүмелеп турары байдалдар болгаш негелделер аайы-биле ажыл-чорудулгазынга бот - хайгааралды чорудар;
- чедип алган түңнелдериниң болгаш кылган ажылдың үнелел-тайылбырын база ооң төнчүзүнде улам эки

чедиишкинниг болурунуаргаларын сүмелээр;

- бодунуң кылдыныгларын сорулга-биле дүүштүрер, херек болза, боду частырыгларын эдер.
- өөрөдилгениң сорулгаларын чедип алыр дээш, чорудар ажылдарга негелделерни шын тургузар; тааржыр аргаларны сайгарып болгаш бадыткап билир;
- тургустунган үнелелдер болгаш бот-үнелелдин негелделерин хостуг ажыглаар;
- ажыл-чорудулгазының сорулгазынга дүүштүр тургустунган болгаш/азы бодунуң тургузуп алганы негелделериниң аайы-биле кылган чүүлдерни түңнээр;
- бодунуң чедиишкинниг азы чедиишкин чок болганының чылдагааннарын тодарадыр; чедиишкин чок болган таварылгада ол байдалдан уштунар аргаларны дилеп тывар.

Өөрөдилгениң угаап шиңгээдириниң бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- чүвөлөрни болгаш болуушкуннарны кайы-бир демдээниң аайы-биле бөлүктээр, деңнээр, түңнээр; ийи азы оон-даа хөй чүвөлөрниң болгаш болуушкуннарның ниити ылгавырлыг демдектерин ылгаар болгаш оларның дөмөйлөшкөк чүүлдерин тайылбырлаар;
- чүвөлөрни болгаш болуушкуннарны бир-ле дөмөйлөшкөк демдээниң аайы-биле деңневишаан, угаап боданыышкынын илередир;
- сайгарылганы янзы-бүрү талаларындан кылбышаан, бодунуң барымдааларының шиитпирин бадыткаар;
- сөзүглелден хереглеттинип турар (сорулгазының аайы-биле) медээни тывар;
- сөзүглелде чүнүң дугайында чугаалап турарының уг-шиин сайгарар, утказын долузу-биле билип турар, сөзүглелдин тургузуун билир;
- сөзүглелде чуруп көргүскөн болуушкуннарның, кылдыныгларның аразында харылзаалыын тодарадыр;
- сөзүглелде кол бодалды кысказы-биле дамчыдар;
- сөзүглелдин утказын болгаш хевирин сайгарылгалыг түңнээр;
- бойдуска хамаарылгазын чогаадыгларга илередир;
- чугула херек сөстөрни тодарадыр;
- электроннуг хевирде сөзүглелдерни, тыва дылдың словарьларын болгаш тайылбырлыг номнарны ажыглаар;

3. ЭРТЕМНИ ШИҢГЭЭДИП АЛГАНЫН ҮНЭЛЭЭРИНГЕ НЕГЕЛДЕЛЕР

Программаның сорулгаларын боттандырынга өөрөдилгениң түңнелдерин үнелээр 1) чурумчуттунган ажыл-

чорудулгалыг (системно- деятельностный), 2) деңнелдиг азы чадаланчак, 3) каттышкан (комплексилг) аргаларның ажыглалы идигни бээр.

«Төрээн (тыва) дыл» эртемінде өөредилгениң түңнелдерин хынаарыңа *чурумчуттунган ажыл-чорудулгалыг арга* өөреникчи кижиниң өөредилгениң угаап шиңгээдир болгаш практиктиг кылып чорудар ажылдарын шиитпирлеп шыдаар салым-чаяанныын хынап көргенинден илереп кээр. Ук арга боду кылып өөренир кылдыр тургускан өөредилгениң планнаттынган түңнелдериниң утказы болгаш үнелел-барымдаалары-биле хандыртынар.

Деңнелдиг (чадаланчак) арга өөреникчилер-биле тускайлаң ажылды чорударының үндезини болур, ук арга өөреникчилерниң планнаттынган

түңнелдерни чедип ап турарының деңнелдерин (үндезин (баазалыг) деңнел, оон бедик азы куду деңнел) тодарадып демдеглээни-биле боттаныр. Өөреникчиниң үндезин (баазалыг) деңнелде четкенин класста шупту уругларга кылдыртыры-биле чаңгыс аайлап тургускан онаалгаларны күүседип шыдапканындан билип алыр. Үндезин деңнелде материалдышиңгээдип алган өөреникчи улаштыр өөренип шыдаарын көргүскени болур.

Өөредилгениң түңнелдерин үнелеп хынаар *каттышкан (комплексилг) арга* дараазында оруктар-биле боттаныр:

- «Тыва дыл» эртеминиң, бот-тускайлаң, эртем харылзаалыг (башкарылгалыг, харылзажылганың болгаш угаап шиңгээдир бүгү талалыг кылдыныглар) түңнелдерни хынап үнелээр;

- өөреникчиниң хууда өөредилге талазы-биле чидишкиннериниң өзүлдезин хайгаараар болгаш түңнел хыналданы чорудары эге, хүн бүрүде, тема аайы-биле, шилчилгелиг (дылдың бир кезээнден өске кезээнге, улдундан улдунче) хыналдаларны ажыглаар;

- шынарлыг өөредилгени чорудуп башкалары-биле өөреникчилерниң алган билиглерин тайылбырлаарыңа контекстиг (өөреникчиниң онзагай талалары, өөренир байдалының тургустунганы дээш о.ө.) медээни ажыглаар;

- хыналданың янзы-бүрү аргаларын болгаш хевирлерин (аас болгаш бижимел ажылдар, өөредиглиг төлевилелдер, практиктиг ажылдар, бот- үнелел, хайгаарал дээш о.ө.) ажыглаар, олар бот-боттарыңа немелде хыналда кылдыр ажыглаттынар.

Хыналданың кол барымдаазы дээрге-ле тыва дылда өөредир материал- биле холбаалыг чаңгыс аайлаан өөредилге кылдыныгларын шиңгээдип алыры болур.

Чаңгыс аайлаан (системниг) хыналдада *иштики* болгаш *даштыкы* хыналданың чуруму кирип турар.

Иштики хыналдаже эге хыналда, хүн бүрүде чорудуп турар болгаш кайы-бир темага хамаарышкан хыналда, портфолио, өөредилге чериниң иштинде үргүлчү хайгааралда турар хыналда (мониторинг), шилчилгелиг болгаш түңнел хыналда (аттестация)

кирип турар.

Эге хыналда өөрөдилгениң кайы-бир чадазында өөреникчилерниң өөрениринге кайы хире беленин хынаар чурум. Ону 5 класска өөрөдилге чериниң удуртулгазы чорудар, ук хыналда өөрөдилге түңнелдериниң бедип азы бадып турарын деңнээр үндезин көргүзүү болур. Хыналданың угланган чүүлү дээрге өөреникчилерниң өөрөдилгеге сонuurгалы, өөрөдилге ажил- чорудулгазының кайы хире хевирлеттингени, өөрөдилгениң бүгү талалыг кылдыныгларын кайы хире шиңгээткени болур. Тыва дылда эге хыналданы эртемниң кайы-бир кезээн билирин хынаары-биле эрттирип болур. Эге хыналданың түңнели башкының ажилчын программазын эде тургузарынга үндезин болур.

Хүн бүрүде чорудар хыналда дээрге өөреникчиниң өөрөдилге программазын шиңгээдип ап турарының өзүлдезин хынаар чурум. Ону өөреникчиниң кызымаккай чоруун деткири болгаш уругларның өөрөдилгезинде тургустунган бергелерни тывары-биле чорудар. Ук хыналданың объектизи (угланган чүүлү) «Төрээн (тыва) дыл» эртеминде тема аайы-биле планнаттынган түңнелдер болур. Аңаа аас болгаш бижимел айтырыглар, практиктиг ажилдар, бот тускайлаң болгаш бөлүктеп кылыр ажилдарның хевирлери, бот-үнелел, бот-боттарының ажилын үнелээри, уругларның өзүлдезин үнелээр тускай бижик-саазыннар дээш оон-даа өске чүүлдер ажыглаттынар.

Темага хамаарышкан хыналда дээрге тема бүрүзүнге планнаттынган түңнелдерни чедип алганын хынаар чурум. Ук хыналданы кайы-бир теманы өөренип турар үеде-даа, ону өөрөнгениниң соонда-даа чорудар. Оон түңнелдери өөреникчилер-биле аңгы ажилдаарының планын тургузарынга үндезин болур.

Портфолио дээрге өөреникчиниң өөрөдилгезин, чогаадыкчы идепкейин, сонuurгалдарының угланыышкынын, оон делгемин, чедиишкиннериниң эң дээдизин көргүскен өзүлдени үнелээр чурум. Ынаар уругларның кылган ажилдары, оларның үнелелин, шаңнаткан дипломнар, сертификаттар болгаш өске-даа бадыткалдыг бижиктер кирип турар. Өөреникчиниң ажилдарының шилилгези класс башкызы болгаш өөреникчиниң бодунуң база ада-иезиниң киржилгези-биле чоруттунар. Өөреникчиниң ажилдарын оон чөпшээрели чокка портфолиоже кирип болбас. Ол чедиишкиннер 10-11 класстарга улаштыр өөренир угланыышкынын шилип алырынга ажыглаттынар болгаш ону өөреникчиниң характеристиказынга чырыдып болур.

Үргүлчү хайгааралда турар хыналда (мониторинг) дээрге дараазында чүүлдерни хынаар чурум болур: өөрөдилге эртемниң (предметтиг) болгаш эртем харылзаалыг (метапредметтиг) түңнелдерниң деңнелин; өөреникчиниң бот-тускайлаң түңнелдериниң деңнелин (чуруму, арыг-силини, бот- ажилдаары, 10 класска азы ортумак өөрөдилге черинге өөренир мергежилиниң угланыышкынын медреселдиг шилип шыдаар) дээш о.ө.

Үргүлчү хайгааралда турар хыналданың (мониторингиниң) түңнелинде башкыга өөрөдилге чорудулгазынга,

уруглар-биле тускайлаң ажылдаарынга, бодунуң билиин бедидеринге сүмелерни бээр.

Шилчилгелиг (аралаштыр) чорудар үнелел дээрге улдуң төнчүзүндө болгаш өөредилге чылының төнчүзүндө эрттирер кол ниити өөредилгениң деңнелинде чорудар хыналданың чуруму болур. Ук үнелелди чыгып келген демдектерниң болгаш темалыг хыналда ажылдарның күүселдезинге үндезилеп чорудар. Эртемге планнаттынган түңнелдер болгаш өөредилгениң бүгү талалыг кылдыныгларынга чедиишкиннери үндезин (баазалыг) деңнелден куду эвес болза, өөреникчини дараазында классче шилчидериниң болгаш күрүнениң түңнел аттестациязынче киирериниң үндезини болур. Шилчилгелиг (аралаштыр) чорудар үнелел дөрт деңнелге чоруттунар:

- *бирги деңнел* – теманы өөредириниң мурнунда планнаттынган тыва дылдың ажылчын программасынга үндезилээн башкының чурумчутканхайгааралы;
- *ийиги деңнел* – ук программаның предметтиг түңнелдерин шижээткенин хайгаараар аргазы болур өөредилге чылында планнаттынган методиктиг каттыжыышкынның хыналдалыг хайгааралы;
- *үшкү деңнел* – школаның өөредилгезиниң шынарын үнелээри-биле чурумчуттунган административтиг хайгаарал;
- *дөрткү деңнел* – күрүне албан черлериниң болгаш муниципалдыг удуртулга черлериниң өөредилге системазынга чорудар хыналда хайгааралы.

Школадан дашкаар үнелелге дараазында хыналдалар хамааржыр:

- мониторингилиг шинчилелдер;
- регионалдыг түңнел хыналда ажыл;
- күрүнениң түңнел аттестациязы.

Тыва дылга *мониторингилиг шинчилелдерни* муниципалдыг болгаш регионалдыг деңнелге класс аайы-биле азы кайы-бир, чижээлээрге, 8 класстың өөреникчилеринге келир чылын эртери регионалдыг хыналда ажылга белеткелин билип алыры-биле чорудуп болур.

Регионалдыг түңнел хыналда ажыл дээрге кол ортумак школаның өөредилге программасын күүсеткенин хынаары-биле албан эрттирер чурум болур. Ук ажылды эдертиг хевиринге 3 шак (180 минута), а кадыының байдалы-биле кызыгаарлыг уругларга диктантаыны 1 шак (60 минута) иштинде кылдырары көрдүнген.

Күрүнениң түңнел аттестациязын кол күрүне шылгалдазының негелделеринге дүүштүр кылган хыналда-хемчег материалдарын ажыглап эрттирер. Түңнел күрүне аттестациязын доозукчуларның шилип алганы-биле дужаар. Онаалгаларны 3 шак 55 минута (235 минут) дургузунда күүседир.

Тыва дылга регионалдыг түңнел хыналда ажыл болгаш кол күрүне шылгалдазы Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының нормативтиг документи-биле чурумчуттунган болур.

Тыва дылдың түннел демдээ школаның иштики болгаш школадан дашкаар эрттирген хыналдаларының түннелинден тургустунар. Ук демдек өөредилгениң деңнелин көргүскен күрүне документизи – кол ниити өөредилгениң аттестадында салдынган турар.

Бот-тускайлаң түннелдерни үнелээрининң онзагайлары

Бот-тускайлаң түннелдерни үнелээрининң кол объектизинге кижиниң бодунуң хамааты мен деп миннип турарының хевирлеттингени; билиг чедип алыр дээн чүткүлүнге даянып тургаш, бот өөредилгеже шилчииринге белени; ниитилелге ыяк кылып билир чүүлдерининң (чуртталганың сүзүк-дүрүмнери, ниитилел болгаш кижилер аразында харылзажып билирининң дуржулгазы) хевирлеттингени хамааржып турар. Өөреникчининң бот-тускайлаң чедип алыр түннелдерин демдек салып үнелээринче киирбейн турар. Ол чүүлдер өөредилге албан-черинин өөредилге-кижизидилге ажылының түннелдерин үнелээринче кирип турар, олче өөредилге эртеми төрөөн дылдың кижизидикчи хүлээлгелери база кирип турар.

Эртем харылзаалыг түннелдерни үнелээрининң онзагайлары

Эртем харылзаалыг түннелдерни үнелээрининң кол объектизи кылдыр башкарылгалыг, харылзажылга чорудар болгаш угаап шингээдирининң бүгү талалыг кезек кылдыныгларның хевирлеттинери болур. Ол дээрге өөреникчининң бодунуң угаап шингээдир ажыл-чорудулгазын сайгарар болгаш башкаар кылдыныглары болур. Өөреникчининң чамдык харылзажыр болгаш башкаар кылдыныгларын чаңгыс аайлаан негелде-биле үнелеп хынаары берге азы үнелээри болдунмайн барып болур. Чижээлээрге, бөлүкке ажылдап, өске кижини дыңнап, кады ажылдап турар улузу-биле бодунуң кылдыныгларын таарыштырып билири дээш оон-даа өске. Өөредилгениң бо бүгү талалыг кылдыныгларының хевирлеттингенин үнелээрде, башкы хайгаарал методун ажыглаар.

4. ӨӨРЕДИЛГЕ ЭРТЕМИНИНҢ УТКАЗЫ

Бөлүк: Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы

Чугаа болгаш чугаалажып харылзажыры

Чугааның байдалы (чугааның сорулгазы, кандыг байдалда, кайда болуп турары, чугаалажып турар кижизининң хар-назыны, эрге-дужаалы дээш о.ө.).

Аас болгаш бижимел чугаа.Диалог болгаш монолог.

Монолог болгаш ооң хевирлери: тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын; монологтуң аңгы-аңгы хевирлерининң холужа бээри.

Диалог болгаш ооң хевирлери: хүндүткел аянын илередир диалог, айтырыг-харыы, чугааже хаара тудуп харылзажыры, бодал солчуру дээш оон-даа өске.

Чугаа чорудулгазы

Чугааның ажыл-чорудулга болуру.

Чугаа чорудулгазының хевирлери: номчууру, дыңнаары, чугаалаары болгаш бижири. Кол болгаш элдээрткен медээ. Улуг-каралап, таныжып болгаш сайгарып номчууру.

Чугаа культуразы

Чугаа культуразы – дыл эртемниң кезээ. Дылдың нормалары болгаш ооң хүлээлгелери.

Тыва литературлуг дылдың кол нормалары: шын адалга, лексика, грамматика, стилистика талазы-биле, шын бижилге.

Тыва дылдың словарьлары. Очулга словарьлары: тыва-орус, орус-тыва; тайылбырлыг, фразеологтук, орфографтыг болгаш өске-даа словарьлар.

Бөлүк: Дыл дугайында ниити билиглер

Дыл – харылзажырының чугула чепсээ. Төрөл дылдар болгаш өгбө дылдугайында билиг. Дириг болгаш өлүг дылдар. Түрк дылдар дугайында.

Петроглифтер. Түрктөрнүң орхон-енисей бижики. Төвүт болгаш эрги моол бижики, оларның тыва дыл-биле холбаалы.

Тыва дыл – тыва чоннун национал дылы, Тыва Республиканың девискээнде күрүне дылдарының бирээзи. Тыва дылдың уjur-утказы болгаш хүлээлгелери. Тыва дыл болгаш чоннун культуразы.

Улустун аас чогаалының болгаш чечен чогаалының дылы.

Амгы тыва дылдың хевирлери: амгы тыва литературлуг дыл (ном, нейтралдыг, чугаа). Литературлуг эвес дыл: девискээр аайы-биле диалектилер, кара чугаа, жаргоннар.

Тыва дыл эртемниң шинчилекчилери.

Чоннун культуразы болгаш төөгүзү-биле тыва дылдың харылзаалы.

Бөлүк: Дыл дугайында эртемниң кезектери

Синтаксис

Синтаксис – грамматиканың кезээ. Сөс каттыжышкыны болгаш домак – синтаксистин кезиктери. Синтаксистиг харылзаалар: деңнежилге, чагыржылга. Нарын домактың кезектеринин аразында синтаксистиг харылзаалар илередир аргалар.

Нарын домак

Нарын домактың хевирлери: чагырышпаан болгаш чагырышкан.

Чагырышпаан нарын домак

Чагырышпаан нарын домак дугайында билиг.

Чагырышпаан нарын домактың кезектериниң каттыжар аргалары: 1)кожумактар – каттыштырар, удурланыштырар, аңгылаштырар, 2) үн аяны.

Чагырышпаан нарын домактарга бижик демдектери.

Чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы.

Чагырышкан нарын домак

Чагырышкан нарын домак дугайында билиг. Чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домак. Оларның холбажыр аргалары: кожумактар, эдеринчилер болгаш дузалал аттар, эвилелдер болгаш эвилелзиг сөстөр, артынчылар, үн аяны.

Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзылары: тодарадылганың, немелдениң, үениң, даар байдалдың, чөрүлдээниң, сорулганың, чылдагаанның, деңнелгениң, туруштуң, кылдыныг аргазының тайылбыр домактары, оларга бижик демдектери.

Чагырышкан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы.

Нарын синтаксистиг конструкция

Нарын синтаксистиг конструкция дугайында билиг. Ооң кезектериниң аразында харылзаалар болгаш бижик демдектери.

Нарын синтаксистиг конструкцияның кезектериниң аразында харылзаалар: дес-дараалаан, чаңгыс аймак эвес, чаңгыс аймак болгашхолушкак.

Нарын синтаксистиг конструкцияның синтаксистиг сайгарылгазы.

Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар

Дорт болгаш доора чугаа, авторнуң сөстери; оларга бижик демдектери. Цитата. Цитата ажыглаанда, бижик демдектери.

Дорт чугаалыг домактарның болгаш цитаталарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузасы.

Орфография болгаш пунктуация

Орфография – чаңгыс аайлаттынган шын бижилге дүрүмнери. Тыва дылда эң-не нептереңгей орфограммалар. Сөстү көжүрериниң чуруму. Тыва дылдың орфографтыг словары.

Пунктуация – чаңгыс аайлаттынган бижик демдектерин ажыглаарыныңдүрүмнери. Бижик демдектери болгаш оларның ужур-утказы.

Медээ, айтырыг, кыйгырыг, алгы домактарының соонга бижик демдектери: улуг сек, айтырыг демдээ, кыйгырыг демдээ, хөй сек.

Нарынчыттырган домактарга бижик демдектери.

Нарын домактарга бижик демдектери: чагырышпаан, чагырышкан, хөй тайылбыр домактарлыг домактарга.

Дорт чугаа болгаш цитаталарга база диалогка бижик демдектери.

Биче секти, ийи секти, бүдүн чартык секти, хөй секти, скобканы, кавычканы ажыглаары. Тире болгаш дефисти ылгаары.

КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫН

9 класс – 68 ш.

Катаптаашкын – 6 шак. Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 10 шак.

Теория болгаш практика – 52 шак.

Ажыглаар өөредилге номнары:

1. «Тыва дыл. 8-9 класс». Авторлары: М.Д. Биче-оол, Д.А. Монгуш, М.В. Бавуу-Сюрюн, А.К. Ойдан-оол. 2006ч.

2. «Тыва дыл. 9 класс». Авторлары: М.В.Бавуу-Сюрюн, Б.Ч.Ооржак, А.Б.Хертек, 2018ч.

3. «Тыва дыл. 8 класс». Авторлары: Е.М.Куулар, Т.Б.Оюн, Ч.А.Сарыглар. 2023ч. ООО Издательство «Офсет» (электроннуг хевири)

Дылдың кезектери	Программа аайы-биле темалар	Ша кта р сан ы	Өөреникчилерниң кылыр ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры
	8 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын	1	8 класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаар.

Дыл, дыл дугайында ниити билиглер	Тыва дылдың тыва чоннуң культура болгаш төөгүзү-биле холбаалыы. Тыва дылдың ниитилел амыдыралында ужурутказы болгаш хүлээлгелери. Петроглифтер, иероглифтер дугайында. Түрктерниң орхон-енисей бижиктериниң дугайында. Төвүт болгаш эрги моол бижиктер болгаш тыва дыл. Тыва дылдың баштайгы шинчээчилери. Тыва дылдың шинчилекчилери.	10	Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Коллективтиг чугаа: «Тыва дылдың чоннуң культура болгаш төөгүзү-биле холбаалыы» деп темага чугаага киржир. Карта болгаш көргүзүг материалдарын ажыглап тургаш, «Түрк чоннарның бижиктери» деп темага дыңнадыгны белеткээр. Петроглифтер болгаш иероглифтерниң чижектери-биле таныжар. Тываның хаяларында бижиктер дугайында эртемшинчилелдиг ажылдарны сонуургаар. Барыын-Хемчиктин Бижиктиг-Хаяда болгаш Улуг-Хем девискээринде хаяларда чуруктар дугайында презентацияларны кылыр. Түрктерниң орхон-енисей бижиктериниң дугайында чугаага киржир. Оларның чуруктары-биле таныжар. «Тыва дылдың шинчилекчилери» деп темага презентацияны кылыр, көргүзүг материалдарын белеткээр, демнежип азы бөлүккө ооң сайгарылгазын кылыр. Тыва литературлуг дылдың тургустунганының, ооң ужур-
	Амгы тыва дылдың хевирлери. Литературлуг дыл (ном, нейтралдыг, чугаа) Литературлуг эвес дыл (девискээр аайы-биле диалектилер, кара чугаа болгаш ооң аяны, жаргоннар). Чүгле тыва дылда ажыглаттынып турар сөстөр.(Этнокультурлуг сөс курлавыры)		дузазының дугайында чугааны чорудар. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: «Тыва бижиктин төөгүзү» деп темага көргүзүг материалдарын тывар, таблица азы схеманы ону тайылбырлаарынга канчаар ажыглап болурун боданыр. «Амгы тыва дылдың ажыглалы» деп темага төгериң столдун ажылын чорудар. «Мээң төрөөн тыва дылым» деп төлөвилел тургузар. Тест айтырыгларга харыылаар.
	Хыналда чогаадыг	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.

	Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар дугайында. Дорт чугаа. Дорт чугаалыг домакта авторнуң сөстери болгаш бижик демдектери. Доора чугаа. Цитата. Цитата ажыглаанда, бижик демдектери. Дорт чугаалыг домактарның болгаш цитаталарның сөзүглел тургузарынга ужурдузазы.	4	Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргаларның дугайында чугаага киржир. Дорт болгаш доора чугааны база домакта авторнуң сөстери ылгаар, бижик демдектерин сагыыр. Демнежип ажылдаар: Мергежилгелерни күүседир. Дорт чугааны авторнуң сөстеринден аялга дузазы-биле ылгалдыр чугаалаар. Дорт чугаалыг домактарның схемазын тургузар база схема ёзугаар чогаадыр. Өске кижиниң чугаазын дорт чугаа-биле, доора чугаа-биле дамчыдар. Дорт чугааны дораа чугаа кылдыр өскертир. Демнежип ажылдаар: Кайы-бир темага цитаталарны ажыглаарыбиле тывар, бижик демдектерин сагыыр. Дорт чугаалыг домактарның болгаш цитаталарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузазын тайылбырлаар. Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир.
	Катаптаашкын	1	
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
Синтаксис болгаш пунктуация	Нарын домак дугайында билиг. Нарын домактың бөдүүн домактан ылгалы. Нарын домактарның бөлүктери: чагырышпаан, чагырышкан.	2	Грамматиканың бир кезээ синтаксис дугайында билиглерин ханыладыр. Сөс каттыжышкыннарында болгаш домактарда синтаксистиг харылзааларны (деңнежилге, чагыржылга) тодарадыр. Нарын домак иштинде бөдүүн домактарның аразында синтаксистиг харылзааларны илередир аргалар-биле таныжар: кожумактар, эвилелдер, эвилел (зиг) сөстөр, эдеринчилер, артынчылар, дузалал аттар, үн аяны.
	Нарын домактың кезектериниң аразында холбажыр аргалары: Эвилелдер чок болгаш эвилелдерлиг нарын домактар. Нарын домактың кезектериниң үн аяны-биле каттыжары. Нарын домактың кезектериниң эвилелдер азы эвилелзиг сөстөр-биле каттыжары.		

Чагырышпаан нарын домак дугайында билиг. Чагырышпаан нарын домактың кезектериниң каттыжар аргалары. Үн аяны болгаш каттыштырар эвилелдер дузазыбиле холбашкан чагырышпаан нарын домактар. Удурланыштырар эвилелдер-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар. Аңгылаштырар эвилелдер дузазы-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар. Чагырышпаан нарын домакка бижик демдектери. Чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы.	5	Чагырышпаан нарын домактың каттыжар аргаларын тодарадыр: эвилелдер дузазы-биле (каттыштырар, удурланыштырар, аңгылаштырар); үн аяны; нарын домактың кезектериниң уткалыг харылзааларын билер. Чагырышпаан нарын домактарга бижик демдектерин сагыыр. Чагырышпаан нарын домактарны чугаага ажыглаар, үн аянын сагыыр. Схема ёзугаар домактарныың сайгарылгазын кылыр. Демнежип ажылдаар: Бөдүүн домактардан чагырышпаан нарын домакты тургузар. Чечен чогаалдан чагырышпаан нарын домактарны тывар. Чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Өөредилге номунда материалдарныың ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. «Эвилелдер дузазы-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар» деп дыңнадыгны белеткээр. Нарын домактар кирген диктантаыны бижиир. «Төөгү болгаш культураныың тураскаалдары-биле таныжылга» деп төлевилел тургузар. Делгеренгей планны тургузар.
Хыналда ажыл	1	Алган билиглериин бадыйткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
Чогаадыг	1	«Тураскаалдар чүнү чугаалап турарыл?» деп угаап боданыышкынныг чогаадыгны бижиир.

	Чагырышкан нарын домак дугайында билиг. Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактың туружу. Чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домак, оларның холбажыр аргалары. Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзылары, оларга бижик демдектери: Немелдениң тайылбыр домаа. Немелдениң тайылбыр домаанга бижик демдектери. Тодарадылганың тайылбыр домаа. Даар байдалдың тайылбыр домаа. Чөрүлдээниң тайылбыр домаа. Сорулганың тайылбыр домаа. Чылдагаанның тайылбыр домаа. Деңнелгениң тайылбыр домаа. Туруштуң тайылбыр домаа. Кылдыныг аргазының тайылбыр домаа. Чагырышкан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы.	12	Чагырышкан нарын домак дугайында чугаага киржир. Чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домакты ылгаар онаалгаларлыг мергежилгелерни күүседир. Өөредилге ному-биле ажылдаар. Демнежип ажылдаар: Бердинген схема ёзугаар домактарны сайгарар. Чагырышкан нарын домактың кол болгаш чагырткан домактарының аразында уткалыг харылзаазын тодарадыр. Кол болгаш чагырткан домактарының кызыгаарын айтыр, кол домактан айтырыгны шын салыр. Чагырткан болгаш кол домактың аразында холбажыр аргаларын танып билир: кожумактар, эвилелдер болгаш эвилелзиг сөстөр, эдеринчилер болгаш дузалал аттар, артынчылар, үн аяны. Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзыларын таныыр: үениң, тодарадылганың, немелдениң, даар байдалдың, чөрүлдээниң, сорулганың, чылдагаанның, деңнелгениң, туруштуң, кылдыныг аргазының тайылбыр домактары, оларга бижик демдектери. Чагырышкан нарын домакты аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Сөзүглелди тыва литературлуг дылдың пунктуастыг, грамматиктиг нормаларын сайгарары-биле номчуур болгаш сайгарар. Чагырышкан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Чогаадыкчы ажыл: Надя Рушеваның дугайында авазының чугаазындан үзүндүнү сактып чугаалаар. Ук сөзүглелди нарын болгаш нарынчылтынган домактар-биле делгемчидер.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглериң бадыйткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.

	Нарын синтаксистиг конструкциялар дугайында билиг. Оларның кезектеринин аразында харылзаалар болгаш бижик демдектери. Нарын синтаксистиг конструкцияларның синтаксистиг сайгарылгазы.	2	Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Нарын синтаксистиг конструкцияларны танып тывар, оларның кезектеринин аразында харылзааларны (дес-дараалаан, чаңгыс аймак эвес, чаңгыс аймак болгаш холушкак) ылгаар. Нарын синтаксистиг конструкцияларга бижик демдектерин салганын тайылбырлаар. Нарын синтаксистиг конструкцияларның сайгарылгазын кылыр. Бот ажылдаар: Нарын синтаксистиг конструкцияларны угаап боданыышкынга (монологка) ажыглаар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Чогаадыг	1	
Сөзүглел	Сөзүглел дугайында билиг, ооң кол демдектери. Сөзүглелдин темазы, кол бодалы. Сөзүглелдин уткалыг кезектери (микротема). Абзац дугайында билиг. Домактарның (лексиктиг, морфологтуг, синтаксистиг) болгаш сөзүглелдин (микротемалар) кезектеринин аразында каттыжар аргалары. Сөзүглелдин тургузуу. Сөзүглелдин планы. Тезис. Сөзүглелди допчулай бижири (конспект). Аннотация. Чогаадыг. Тест	5	Сөзүглел дугайында билиин ханыладыр. Демнежип ажылдаар: Сөзүглелдин кол демдектерин (уткалыг кезектерге чарлырын, утка талазы-биле чаңгыс аай болурун, кезектеринин аразында харылзаалыын) тодарадыр. Бот ажылдаар: Сөзүглелде чугула (дүлгүүр) сөстөрни тывар, сөзүглелдин кол бодалын болгаш темазын тодарадыр. Сөзүглелдин уткалыг кезектерин ылгаар. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Домактарның болгаш сөзүглелдин кезектерин харылзаштырып турар аргаларны тодарадыр. Абзацты чугааның стиль-композициялыг үзүндүзү болур деп билип алыр. Сөзүглелдин тургузуун тодарадыр. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Сөзүглелди тургузар база ону эде тургузарының кол хевирлерин (план, тезис, конспект (допчулай бижири), аннотацияны) ажыглаар. Сөзүглел тургузарының негелделерин сагып, аңгы-аңгы хевирлерниң сөзүглелдерин тургузар. Сөзүглелди кандыг сорулга-биле, кымга хамаарыштыр бижээнинин болгаш ооң темазының, кол бодалының аайы-биле дылдың аргаларын шилип ажыглаар. Сөзүглелдин дылының онзагайын сайгарар.

Стилистика	Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери: ном болгаш чугаа стили. Стиль талазы-биле нейтралдыг сөстөр, хевирлер, домактар. Ном стили, ооң янзылары: эртем, публицистика, албан-херек стильдери. Эртем стилиниң жанрлары (үненел, аннотация, илеткел, статья, рецензия). Публицистика стилиниң жанрлары (солунга статья, интервью, орук демдеглелдери, репортаж...). Албан-херек стилиниң жанрлары (хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме...). Аас чугааның кол жанрлары: кандыг-бир чүве дугайында чугаалаары, чугаалажыры, маргыжары. Чечен чогаал стили, ооң жанрларының дыл талазы-биле онзагайлары. Синонимика – стилистиканың кол өзээ. Лексиканың стиль синонимнери. Грамматиканың стиль синонимнери. Словарьлык диктант	8	Бот ажылдаар: Сөзүглелди тема, кол бодал, тургузуунун аайыбиле кайы стильге хамааржырын сайгарар. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Сөзүглелди фонетиктиг, лексиктиг, морфологтуг, синтаксистиг курлавырының аайы-биле сайгарар. Сөзүглелге сөстү доора болгаш көжүргөн уткаларында кылдыр, контекстиг синонимнерни болгаш антонимнерни, окказионализмнерни (авторнуң бодунуң чогааткан сөстөрүн) ажыглаар. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Сөзүглелдин кайы стильге хамааржырын тодарадыр. Чугааның аңгы-аңгы стильдер, жанрлар, хевирлеринге сөзүглелдерини тургузар: тезис, үненел, илеткел, чагаа, хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме; солунга статья, интервью, орук демдеглелдери. Функционалдыг стильдерни азы дылдың хүлээлгелериниң хевирлерин аңгылаар: ном болгаш чугаа стили. Стиль талазы-биле нейтралдыг сөстөр, хевирлер, домактарны тодарадыр. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Ном стилиниң янзыларын аңгылаар (эртем, публицистика, албан-херек) ылгаар. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Ном стилиниң кол жанрларын ылгаар: эртем (үненел, аннотация, илеткел, эртем статьязы, рецензия), публицистика (солунга статья, интервью, орук демдеглелдери, репортаж...), албан-херек (хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме...). Чугаа стилин тодарадыр, ооң-биле холбашкан чугаа культуразын сагыыр. Чугаа стилиниң хевирлерин (кандыг-бир чүве чугаалажыры, кандыг-бир айтырыгга хамаарыштыр маргыжары, чугаалаары, кижилерниң амы-хууда чагаалары) ылгаар болгаш оларның онзагайларын тодарадыр.
-------------------	---	----------	--

			Чечен чогаал дылының онзагайларын тодарадып тайылбырлаар. Тыва литературлуг дылдың кол функционалдыг стильдерин (ном стили, чугаа стили) шиңгээдир.
			Тыва дылдың словарьларын тыва литературлуг дылдың нормаларын шиңгээдири болгаш сөс курлавырын байыдарыбиле ажыглаар. Бодунуң шын эвес чугаалаан чүвезин эде тургузар.
	Практиктиг ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар, онаалгаларны күүседир.
Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы	Аас болгаш бижимел чугаа, монолог, диалог, полилог (катаптаашкын). Литературлуг дылдың нормалары. Фонетика болгаш орфоэпия талазы-биле нормалар. Лексика талазы-биле нормалар. Грамматиктиг нормалар. Орфография болгаш пунктуация талазы-биле нормалар. Сөзүглел-биле ажылдың хевирлери. Өөредилге ному, дыл словарьлары, немелде литература-биле ажылдаар аргалар.	4	Чугааның аңгы-аңгы стильдер, жанрлар, хевирлеринге сөзүглелдерини тургузар. Эш-өөрүнүң мурнунга улуг эвес дыңнадыг, илеткел, рефератбиле чүве чугаалаар; кандыг-бир маргылдаалыг айтырыгны шиитпирлээринге киржир. Бодалдарын, сагыш-сеткилин илередиринде, сөс курлавырын чөптүг ажыглаар. Кандыг-бир айтырыгга хамаарышкан дискуссияга киржир. Дискуссия үезинде бодалдарын хостуг, шын илередир. Фактбарымдааларны сайгарар, бодалын бадыткаар. Чугаа культуразын сагыыр. Бодунуң кижилер-биле харылзажып билириниң деңгелин сайгарар. Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Сүмелээни тема ёзугуаар монолог, диалогтарны тургузар. Номчаан азы дыңнаан сөзүглелин долузу-биле, кызыра азы херек кезектерин чугаалап дамчыдар. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Тыва дылдың кол-кол нормаларының даңзызын таблицага көргүзер. Демнежип ажылдаар: дыл словарьлары болгаш немелде литератураны канчаар ажыглаарын өөренип көөр. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: тыва литературлуг дылдың

			нормаларын шингээдир болгаш сөс курлавырын байыдары-биле тыва дылдың словарьларын ажыглаар. Бот ажылдаар: Бодунуң чугаазын экижидер, эдер.
	Хыналда ажыл	1	
	Катаптаашкын Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар. Нарын домак. Сөзүглел.	4	Тус-тузунда тема аайы-биле демнежип, хөй-биле кады (коллектив-биле), бөлүк аайы-биле болгаш бот ажылдаар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглериң бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
		68 шак	